

ԹՐԻԱԿԱՆ ՀԱՄԻՍԼԱՄՈՒԹԻՒՆ *)

Այդ բոլոր միջոցները, թրքական խիկար-իմաստունների կարծիքով՝ պէտք է դորացնեն թիւրքիան, վերակենդանացնեն նրան, դարձնեն մի գորեղ ու միատարր իսլամ պետութիւն:

Երբ այս մօտաւոր նպատակին կը հասնեն, այն ժամանակ միայն կը սկսուի թրքական համիսլամութեան իսկական նպատակը—յարձակողական շարժումը: Կը միանան բոլոր իսլամ ցեղերը կամ՝ Վիլհէլմ կայսրի խօսքով, «երկրագնտի 300 միլիօն մահմեդականները» Պոլսի խալիֆի զայիսոնի տակ և կը տիրապետեն արար-աշխարհին...

Մինչդեռ քայլ առ քայլ կռնողով աշխատում են հասնել մօտաւոր նպատակին, հեռաւորը ևս բոլորովին աչքից բաց չի թողնւում. նրա համար էլ համիսլամականները ունեն սպարաւտի միջոցներ, գործելու որոշ եղանակ:

Այդ միջոցները կարելի է վերածել հետեւեալ տեսակներին.

1) Ընդհանուր յայտնի պրօպագանդ:

2) Դիպլօմատիական ճանապարհ:

3) Գաղտնի պրօպագանդ:

Ընդհանուր յայտնի պրօպագանդ ասելով, մենք հասկանում ենք այն բոլոր միջոցները, որ պարզորոշ կերպով գործադրւում են, առանց «գաղտնի գործի կերպարանք տալու»:

Այս ասպարէզում զլխաւոր տեղը բռնում է ուխտագնացութիւնը: Ամբողջ մահմեդական աշխարհը կապուած է Մեքկայի և Մեդինայի կամ Հեջազի սրբազան վայրերի հետ: Ամեն տարի տասնեակ հազարներով ուխտաւորներ են խուժում այնտեղ՝ եղիպտոսից, թիւրքիայից, Աւղանստանից, Ռուսաստանի զանազան ծայրերից, Բուլղարիայից ևայլն: Ներկայ 1901 թիւին մի-միայն Ռուսաստանից գնացած ուխտաւորների կամ հաջիների թիւն էր 5,600 հոգի:

*) «Մուրճ», № 9:

Ռուսաստանից, Բուլղարիայից և այլ տեղերից գնացողներ
 րի ճանապարհը Պօլսի միջով է։ Նրանք պէտք է մտնեն Պօլիս,
 տեսնեն իշալիֆի փառահեղ աթոռները, նրա ոյժը, հարստու-
 թիւնը։

Ահա այստեղ վրայ են հասնում համիսլամական քարոզ-
 ները։ Մեծ տակտով ու ճարպիկութիւնով օգտուում են օթօման
 ազգասէրները միամիտ ուխտաւորների ներկայութիւնից։ Իս-
 կոյն նրանք մտնում են ուխտաւորների մէջ, զրգուում, վառում
 են սէր դէպի իշալիֆն ու Իսլամը և աստուծոյին զէպի իրանց
 գեալուր պետերը։ Ուրբաթ օրերը, երբ նըլսըզի մենակեացը
 յանդգնում է զուրա գալ իր երկաթէ պալատից և մտնել իր
 պարիսպների մէջ չինուած մզկիթն աղօթելու—մի սովորական
 ծէս, որ կոչւում է Սեկամլըբ—բոլոր ուխտաւորներին հրաւի-
 րում, տանում են Սէլամլըբի։

Այդ հանդէսը կատարւում է ահագին թիւ ծովային ու
 դամաքային ամեն տեսակի զօրքերի ներկայութեամբ, արևելեան
 ճոխ փառահեղութիւնով, որ սարսափելի կերպով ազդում է իս-
 լամների տղայական վառ երեակայութեան վրայ։

Հանդէսից յետոյ Չերքէզ-Ամէտ փաշան բերում է ռամիկ
 ուխտաւորներին կայսերական սղոյնը և նուէրները։ Բաժան-
 ւում են փողեր ու ձրի տամսեր մինչև Կարմիր Ծով՝ չունսոր-
 ւներին։

Իշալիֆի հետ կապելու նոյն միջոցները գործադրւում են
 և Թունիսի, Տրիպօլիսի, Ալճանստանի, Եգիպտոսի և այլ տեղե-
 րի ուխտադնացների վերաբերութեամբ, որոնց ճանապարհը
 Պօլսի միջով է։

Պօլսում պակաս մնացածը լրացնում են Հեջազում, Մահ-
 մէդի գերեզմանի և այլ սրբազան տեղերի շուրջը։ Այստեղ օգ-
 նութեան է հասնում Մեքկայի էմիրը, որ կրում է «altesse»
 արքայական տիտղոսը։ Կրօնն ու բռնակալութիւնը միշտ ձեռք-
 ձեռքի են առաջ գնում։ Սուլթանը ուղարկում է «սրբազան
 կարաւան», բռնաւորուած ահագին կայսերական նուէրներով
 «նորին արքայական բարձրութեան» (altesse) Մեքկայի էմիրին,
 վերջինս էլ ոգևորւած քարոզում է—Մարգարէի անունից—
 հպատակութիւն իսլամների ընդհանուր հրամանատարին, մար-
 գարէի իսկական փոխանորդ իշալիֆին։

Պօլսից գնացող սրբազան կարաւանի հետ գնում են ճար-
 տար քարոզիչներ, որ օգնում են էմիրին իր համիսլամական
 քարոզութիւններում։

Ասում են որ այդ սրբազան տեղերում հաւաքւում է մի
 ահագին գանձ՝ բոլոր ուխտաւորների նուէրներից, որ ծառայե-

լու է իբր միջոց ապագայ սրբազան պատերազմին, երբ կը պարզուի Սանչազը-Շերիֆը ընդդէմ անհաւատներին:

Այս ձևի աշխարայ պրօպագանդի մէջն ենք տեղաւորում՝ և՛ ֆէսի գործածութեան քարոզները Թիւրքիայից դուրս, և՛ ամեն տարի ձրի ուղարկուող բազմաթիւ Ղուրաններն աշխարհի ամեն ծայրերը, և՛ «համիդիէ» անունով բացուող դպրոցներն ու մզկիթները և այլն: Միմիայն 1899-ի Օգոստոս ^{9/21}-ին լրացող սուլթանի 25-ամեայ յօբելեանի առիթով աւանուազը 2—300 մզկիթներ, զօրանոցներ, աղբիւրներ և մեդրեսէներ (դպրոց)՝ բացուեցան «համիդ» անունով՝ սկսած Կապի գաղթականութիւնից՝ մինչև Հնդկաստան, Կայրէէ և այլն:

Այս, Պօլսի համիսլամականները գիտեն ճարպիկ կերպով օգտուել ամեն մի չնչին առիթից:

Պօլսի ու Հեջազի քարոզներով վառուած ուխտաւորները վերադառնում են իրանց երկրները և իրանք էլ վառում են իրանց տգէտ հայրենակիցների երեակայութիւնը խալիֆի հարստութիւնովը, ուժովն ու փառքովը: Ամեն մի հաջի գառնում է մի տեսակ ռամիկ պրօպագանդիստ համիսլամութեան գաղափարի: Եւ այսպէս՝ տարէց-տարի աւելի ու աւելի լայնացող շրջաններով առաջ է գնում համիսլամութեան պրօպագանդը:

Ելյրութից մինչև Հեջազ շինուելիք երկաթուղու շառլատանական ձեռնարկութիւնը, որ երեկ երբէք չը պէտք է իրականանայ՝ ծառայեց ու ծառայում է թիւրք քաղաքագէտների ձեռքում համիսլամական պրօպագանդի մի նոր ու զօրեղ միջոց— գէթ ժամանակաւորապէս: Աշխարհի ամեն ծայրերում բացուած են ստորագրութիւններ այդ «սրբազան ձեռնարկութեան» համար: Հանդանակուում են բաւական պատկառելի գումարներ, որ գալիս, թափւում են Պօլիս, սուլթանի անձնական նախագահութեան տակ գտնուող յանձնաժողովի ձեռքը: Իսկ երկաթուղին... կը շինուին մի քանի տասնեակ վերատեր և... կը թողնուի ամեն ինչ երեսի վրայ, մինչև որ շինուածն էլ քայքայուի: Հաւաքած դրամի մեծ մասը կը կլանեն «օթօման ազգաւորները», իսկ մնացածը կը ծախսուի՝ սուլթանի միակ հոգսը կազմող՝ բանակի վրայ: Այս պէտք է լինի այդ գծի ամենահաւանական վախճանը:

*
**

Ամբողջ աշխարհն արդէն ընդունում է որ թիւրք վարիչները շատ նուրբ դիպլոմատներ են: Եւ շատ էլ բնական է այդ: Երանց երկիրն այնպիսի դրութիւն ունի, չրջապատուած է այնպիսի պայմաններով, որ նրա վարիչները պէտք է անպատճառ

«մէկ ձեռքում երկու ձմերուկ բռնող» ճարպիկ ու տասն և վեց երեսանի զիպլոմատներ լինեն: Զբաղմունքը, վիճակը, կեանքի անհրաժեշտութիւնն է դարձրել թիւ բքերին այդպիսի նուրբ զիպլոմատներ:

Բայց «նուրբ զիպլոմատ» լինել՝ չի նշանակում միշտ յաղթական գործող լինել, ուղիղ ու անսխալ գործել, իրականացնել իր դրած նպատակը: Այդպէս էլ լինում է թրքական զիպլոմատների հետ: Նրանք նրբօրէն ու խորամանկ ձևերով գործում են, նրանք միշտ լողում են Սյիլլայի և Քարիբդայի ամբարշտի... Բայց արդիւնքն ինչ պէտք է լինի, այդ արդէն պարզ է. անանկութիւն և քայքայում: Մեռածը չի կենդանանայ երբէք:

Թրքական ճարպիկ զիպլոմատութիւնը գործ է դրւում և համխառնութեան հեռաւոր նպատակները նախապատրաստելու համար: Յատուկ պատուիրակներն ու մշտական դեսպաններն անդադար աշխատում են ստեղծել կատարեալ համերաշխութիւն իսլամական բոլոր կառավարութիւնների մէջ, նրանց կապել Պօսի հետ, ընդունել տալ խալիֆի գերիշխանութիւնը: Թէ որքան այդ կը յաջողուի նրանց այդ, ապագայի խնդիր է. միայն մի բան ակնհայտ է որ Պարսկաստանի, Աւղանստանի, Թունիսի, Եգիպտոսի և Պօսի վարչութիւնների մէջ տեղի են ունենում այդ մտքով անդադար սերտ յարաբերութիւններ ու գրաւորութիւններ: Այդ բանը չեն ծածկում Պօսում և կարիք էլ չունեն ծածկելու, դաշնակցութիւններ կնքելու ազատ են բոլոր պետութիւնները:

Շահի այցելութիւնը Պօլիս՝ դիտւում էր թուրք լրագրութեան կողմից իբր այդ իսլամ-համերաշխութեան ամենախոշոր քայլերից մէկը: «Շահը եկաւ մեր էֆէնդիի ոտքը», բացատրում էին ամբոխին Պօսի սարկալան թերթերը, զիտելով այդ այցելութիւնը իբր սուլթանի գերիշխանութեան ճանաչում:

Եգիպտական խըզիվի մշտական այցելութիւններն անպայման լինում են երկու իսլամ երկրների համերաշխ գործունէութեան նպատակով:

Թրքական զիպլոմատիան իսկապէս այնքան ճարպիկ գրտնուեց որ՝ երբ 1900-ի սկզբներում՝ Ֆրանսիայի և Անգլիայի մէջ վէճ ծագեց Թունիսի Հինտերլանդի տիրապետութեան մասին, Բ. Դուռը կատարեալ բողոք բարձրացրեց, աշխատելով ապացուցանել որ այդ իսլամ երկիրը և նրա բէլերն ընդունում են խալիֆի գերիշխանութիւնը, ուրեմն և Թուրքիայի սեփականութիւն են: Բաւական ճարպիկ խաղերով Հինտերլան-

դի բէյերին ոտքի հանեցին եւրոպացիները դէմ. Պօլիս եկան փառաւոր ստորագրութիւններ բէյերի կողմից, որոնցով խնդրում էին իրանց պաշտպանել և յայտնում էին իրանց խօրին հպատակութիւնը խալիֆին:

Բայց այդ բոլորը մնաց «ձայն բարբառոյ յանապատի»: Եւրոպացիք իրանց «էջը քշեցին» և Բ. Դրան բողոքը մնաց արհամարհուած: Այդ է թոյլի վիճակը:

Հազար անգամ աւելի ծաղրելի էր Պօլիս վարիչների բռնած դիրքը գէպի բօքսէրները և չինական այլանդակութիւնները: Սկզբներում թրքական լրագրերը, յատկապէս երկուրդի օրգան Մալումաքը, ուրախութեան ձիւեր արձակեցին, գովեցին ու փառաբանեցին Մանջուրիայի մահմեդական և չինացի բօքսէրների ազգասիրական վարմունքը. «այդպէս պէտք է վարուել ծակամուտ ու կեղեքող եւրոպացիների հետ»...

Այս մի տեսակ կոչ նկատուեց դեսպանների կողմից. կոչ, որ ուղղուած էր թրքական ոչ-պալիս գլուկի բօքսէրներին՝ քրդերին ու առնաւուտներին, բաշիրօղուքներին ու թուրկմըաչիներին—յարձակուել եւրոպացիների և տեղական քրիստոնեաների վրայ: Չարիքն արմատում խեղդելու համար՝ դեսպանները միաձայն բողոքեցին թրքական մամուլի այդ այլանդակութեան դէմ:

Իսկոյն «Փրօնտը» փոխուեց: Երկարդի օրգաններն սկսեցին առաջուան հակառակ երգեր երգել. նրանք յարձակուեցան բօքսէրների այլանդակութիւնների վրայ, առաջ բերին դիպլոմատի անձնաւորութեան սրբազան անձեռնմխելիութիւնը, համարեցին եւրոպացիներին իբր անհրաժեշտ էաղափարող տարրեր յետամնաց երկրների համար և այլն: Նոյն տեսակ «Փրօնտի» փոփոխութիւն եղաւ և մզկիթների մէջ. առաջ խիստ համակրանք, յետոյ՝ ատելութիւն գէպի բօքսէրները—գէթ երեսանց:

Երկուրդի պալատն էլ, մի հարուածով երկու նապաստակ վայր գլորել ուզելով՝ իսկոյն կազմակերպեց մի պատուիրակութիւն ամենախորագէտ իմամներից, տուեց նրանց չինարէնի մի թարգման և պատրաստուեց ուղարկել Մանջուրիա, խալիֆի կողմից՝ իր հաւատադեմներին: Մի կողմից՝ սուլթանը սրանով ուզեց փարատել եւրոպացիների մէջ գէպի իր անձը մնացած կասկածները, միւս կողմից՝ ուզեց իր հետ կապել նոյն իսկ Ծայրագոյն Արեւելքի մահմեդականներին... Այդ յանձնախումբը պէտք է գնար և խրախուսէր՝ խալիֆի կողմից՝ մանջուրական իսլամներին—«յետ կանգնել ապօրինութեան ճանապարհից»:

Բայց կազմ ու պատրաստ կոմիսիան 4 ամիս շարունակ մնում էր Պոլսում, որովհետև... փող չը կար ձանապարհուելու համար:

Այս յայտնի պրոպագանդի և դիպլոմատիական ակնքերի միջոցները կողքին ընթանում է և մի այլ ձանապարհ—գաղսնի պրոպագանդ, գաւաղրական գործունէութիւն այն դրացի քրիստոնեայ պետութիւնների դէմ, որոնց մէջ ընկալւում են իսլամներ:

Ամեն տարի յրւում են Պոլսից դէպի Կովկաս, Խորիմ, Անդրբլասպեան երկիր, Բուլղարիա, Ռումանիա, Հերցէգ-Բոսնիա, Յունաստան բազմաթիւ մօլլաներ, սօֆիաներ, իմամներ,, իւլէմներ ու դերվիշներ: Նրանք տարածւում, մանում են այդ բոլոր երկրների իսլամական յետադէմ տարրերի մէջ, վառում, բորբոքում են նրանց իսլամ ֆանտիկոսութիւնը. խոստանում են նրանց Մահմէդի դրախտը բազմաթիւ հիւրիներով, եթէ միշտ վառ պահեն ստեղծութիւն իրանց սրտերում դէպի գեաւուրները և կապուած մնան Պոլսի իսլամ խալիֆի հետ, պատրաստ նրա կոչին լսելու, նրա մի մատի շարժումով դաւելու իրանց օրինական պետութիւնը և միանալու «հաւատացեալների հրամանատարի» հետ, ջարդելու անհաւատների լուծը, վերականգնելու Մահմէդի լախարձակ տիրապետութիւնը...

Համիսլամական այս քարոզներին յաջորդում է կանոնաւոր գաւաղր մարմինների կազմակերպութիւնը այդ քրիստոնեայ պետութիւնների մէջ: Այդ մարմինները մի-մի համիսլամական կովիսքսներ են, որ յաճախ ունենում են իրանց տրամադրութեան տակ բաւական խոշոր նիւթական միջոցներ, զէնքեր ու կամաւոր զինուորների որոշ թիւ:

Ասում են որ էրզրումում կամ Ալաշկերտում, Սկօպում (Իւսկուր) կամ Պրիզրէնում այս օր կան մի քանի փաշաներ, որ կրում են «հրամանատար այս-ինչ գնդի»: Իսկ այդպիսի գնդեր թիւրքիայում չը կան. նրանց բոլոր անդամները հպատակներ են ուսուական կամ բուլղարական պետութեան—նրանք այնտեղ են ապրում, բայց արդէն գաղտնի զինուորագրուել են համիսլամական գաղափարին: Եթէ խալիֆը բարձրացնել տայ «Սանգագը-Շերիֆը», նրանք իսկոյն պէտք է դարձնեն իրանց զէնքերը իրանց օրինական պետութեան դէմ, պէտք է գաւաճանեն նրան և անցնեն թիւրքիայի կողմը:

Ահա, ընթերցող, համիսլամականների գործադրած ամենագլխաւոր միջոցները, նրանց տակտիքան ու մեթօդները, գոնէ այնքան, որքան մեզ ծանօթ են:

ինչպէս արդէն ասացինք, այդ բոլոր միջոցներով պէտք է զօրանայ Թիւրքիան, դառնայ մի միաձոյլ իսլամական անյաղթելի պետութիւն, որի շուրջը պէտք է ժողովուեն բոլոր հաւատացեալները:

Եւ պէտք է այն ժամանակ դուրս խուժեն իսլամները Թիւրքիայից, ջարդեն, փշրեն Ռուսիային, Բուլղարիային, Սերբիային, Աւստրիային, Յունաստանին և այլն: Այս յարձակողական շարժման ժամանակ համիսլամական բոլոր գաղտնի մարմիններն ու կոմիտէտները պէտք է գէնք առնեն իրանց բոլոր կամաւորներով, անցնեն Օթոմանների կողմը և արագացնեն Մահիկի թագաւորութիւնը—մի խալիֆութիւն, որի մի ծայրը պէտք է հանգչի Իսպանիայում, միւսը՝ Չինաստանում, մէկը Հարաւային Աֆրիկայում, չորրորդը՝ Կազան-Շահարում...

Ահա համիսլամականների իդէալը, նրանց գերագոյն տենչերը...

III. ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԻՒՆ

Տեսնենք այժմ, թէ՛ որքան կենսունակ, որքան ապագայ խոստացող վարդապետութիւն է համիսլամութիւնը: Քննութեան ենթարկենք նրան մի քանի խօսքով միայն:

Մարդկային հասարակութիւնների շարժման մէջ նկատուում է երկու պարզորոշ գործողութիւն. կենտրոնացում և ապակենտրոնացում: Միանման տարրերը ձգտում են կենտրոնանալ, համախմբուել, իսկ տարբեր տարրերը՝ բաժանուել, ապակենտրոնանալ: Եթէ նմանութեան հիմքը լինի, գոյութեան պայմանների մէջն է, միատեղութիւնը յարատեւում է: Նա աւելի ևս ամուր ու անքայքայելի է լինում, երբ շահերի նմանութեան հետ լինում է և լեզուի, սովորութիւնների ու նոյն իսկ կրօնի նմանութիւն: Իսկ եթէ նմանութեան հիմքը չեղաւ շահերի ընդհանրութիւնը, եթէ նա հիմուած եղաւ լոկ ցեղային, լեզուական կամ կրօնա-մետաֆիզիկական կապերի վրայ—առանց գոյութեան դրական պայմանների նոյնութեան—այդ դեպքում միութիւնը կամ համախմբումը կը մնայ միշտ թույլ, թքով կպցրած և անպատճառ կը քայքայուի ու թէ չուտ:

Համիսլամութիւնը միակ վարդապետութիւնը կամ միակ քաղաքական ձգտումը չէ իր տեսակի մէջ: Միատեղել, մի մարմին կազմել են ձգտում բոլոր գերմանական, սլաւոնական, լատին, անգլո-սաքսոն ցեղերը: Գերմանիան ձգտում է միացնել, ձուլել իր հետ Հոլլանդիային, Դանքմարքին, Աւստրիային...

Հոկտեմբեր, 1901.

Այդ նպատակով անուամ է մի շատ զօրեղ պրօպագանդա՝ Օրի-
նակ՝ Վիեննայի պարլամենտական օրստրուկցիան, ժողովրդական
անհամար ու յաճախ այլանդակութեան հասնող ցոյցերի մէջ
Վօլֆի և իր կուսակցութեան բոլոր քայլերը, նրանց նոյն իսկ
«los von Rom» («հեռու Հռոմից») քաժանուել կաթողիկոսի-
ւից), «zde i hier» («այստեղ» գերմաներէն և չեխերէն) հարցերը
և այլն՝ պանգերմանական ձգտումների նշաններն են:

Զգտում են գէթ բարոյապէս, իբր դաշնակիցներ, միանալ
Ռուսիան, Սերբիան, բոլղարները, չեխերը, Ղարադաղը և այլն:
Այստեղ էլ լինում է մի խոշոր պրօպագանդա:

Բայց թէ պանգերմանիզմի, թէ պանսլավիզմի և թէ այլ
համանման երևոյթների մէջ շարժումը ծնունդ է առնում փո-
րից, նիւթական անհրաժեշտութեան, ժողովրդական խաւերի
գրկից և յետոյ միայն անցնում է մտաւոր ոյժերի շարքերը,
դառնում զուտ գաղափար: Վարում նա լինում է մնւթ ու
անորոշ, իսկ վեր ու վեր բարձրանալով՝ իբր կեանքի անհրա-
ժեշտութեան արդիւնք, նա հետզհետէ աւելի ու աւելի պարզ-
ւում, զօրանում, մշակւում ու ամբողջացած թէօրիայի բնաւո-
րութիւն է ստանում և քարոզւում զօրեղ անհատների կողմից
կամ գործադրութեան մոտում աստիճանաբար:

Իսկ այստեղ կենսական անհրաժեշտութիւնը կամ ժողո-
վրդի վարի խաւերը գոյութիւն չունեն: Համիսլաւութիւնը
ծնունդ ու արմատացել է լոկ մի քանի շահամոլ վարիչ շրջան-
ներում, օտարների ազդեցութեան տակ—և այնտեղից ուզում
է տարրանալ ամբոխի մէջ, դուրս գալ թիւրքայի նեղ սահ-
մաններից և վարակել ամբողջ իսլամ աշխարհը: Սա մի լոկ
ձգտում է, չը հիմնուած ոչ մի դրական հիմքի վրայ—մի ուսո-
պիա, մի ցնորք, որին վիճակուած է, որքան էլ նա ժամանակա-
ւոր աջողութիւն գտնի, վիժուել, անհետ կորչել մարդկային պատ-
մութեան էջերից:

Համանման միւս շարժումների մէջ—եթէ չը լինի նոյնիսկ
նիւթականը՝ կայ գէթ մի լեզուական, ազգային, ցեղային
հիմք, նմանութիւն. իսկ համիսլաւութեան մէջ գէթ այդ
էլ չը կայ: Այստեղ կապող տարրը միայն կրօնն է. իսկ շահերը
լեզուները, ազգութիւնները, սովորութիւններն ու ցեղերը յա-
ճախ հակադիր ու իրար ջնջող են իսլամ ժողովուրդների մէջ:
Ճիշտ է, նա դեռ բաւական զօրեղ ազդեցութիւն ունի ստոր դար-
գացման վրայ գտնուող իսլամ ցեղերի վրայ, բայց կրօնի փըր-
բուն հողի վրայ չի կարելի ոչ մի հաստատուն չէնք հիմնել մեր
ներկայ նիւթապաշտ դարում: Վաղուց արդէն հնացել է կրօնի
կապող, հիմնական սկզբունք լինելու գաղափարը:

Բայց, ընթերցող, մի վարկեան ենթադրենք որ սխալ են նորագոյն ընկերագրիտութեան վերջին նիւթապաշտ թէօրիաները, ընդունենք որ կրօնը կարող է լինել մի սկզբունք, մի հասարակութեան համար կապող, միայնող մի յենակէտ. ենթադրենք որ ֆիւտաէլ-Դը-կուլանժը, Բախտիւնը և թէօլօղներն իրաւունք ունեն—իսլամական կրօնը բաւական է մի հասարակութիւն կազմելու համար, Ընդունենք:

Այն ժամանակ առաջանում է մի հարց, կարող են անօթիները, նիւթականից զուրկ, տնտեսապէս ստրուկ իսլամները կազմել ոչ միայն մի ահագին խալիֆատ, այլ գէթ մի փոքրիկ և ուժեղ պետութիւն... Այդ է էական հարցը:

Տաճկաստանի ողբալի սնանկութիւնն ամենքին յայտնի է: Նրա ներքին ուղղակի հարկերը չափազանց ծանր ու քայքայիչ են հպատակների համար: Գաւառների մեծամասնութիւնն արդէն դալարւում է պարբերական սովի ու համաճարակ աղբաւորութեան ճանկերի մէջ: Իսկ անուղղակի հարկերը, մանաւանդ նրանց ամենաէական մասը—մաքսերը—ողորմելի ու չնչին, Ամեն տեսակ զրոյց ներս եկող ապրանքից պետութեան վճարւում է արժէքի լոկ 80%-ը: Այս տեսակ չնչին մաքսը չի թողնում երբեք ներքին արդիւնագործութեան ծնել ու զարգանալ, Թուրքիան դառել է Եւրոպայի համար միայն մի հրապարակ, ուր կարելի է էժան հում նիւթ գնել և սուղ գնով ծախել ֆաբրիկատներ:

Կողմնակի հարկերից մի քանիսն էլ չափազանց ճնշող ու քայքայող են, բայց նրանցից պետութեան, գանձարանը ոչ մի օգուտ չունի: Նրանք վաղուց արդէն ընկած են օտարների ճանկը:

Մաքսային խնդիրներում պետութիւնն արդէն ստրուկ է Եւրոպայի երկաթէ ձեռքերի մէջ: 1899-ին և 1900-ին փորձ արին բարձրացնել ներմուծուող ապրանքների մաքսը 80%-ից 14-ի կամ գոնէ 110%-ի. բայց բոլոր դեպքանները մի մարդու պէս ոտքի ելան, veto դրին: 21/2 միլիարդ հրէշաւոր պարտքը ժայռի պէս նստած է թիւրք պետութեան ամեն մի քարի վրայ: Աղը, խմիչքները, մետաքսը, ծխախոտը, ոչխարի հարկը, մաքսատները, փարոսները, ձկնորսութեան իրաւունքը, ծովափերը—ամեն եկամտի աղբիւր խլուած է տանտիրոջ ձեռքից. նրանք բոլորն էլ ընկած են Եւրոպական դրամատէրերի ձեռքը: Իսկ դրամատէրերի ետևում կանգնած են զօրեղ բանակներ, նաւատորմիղներ, թնդանօթ... դրամատէրերի մի կոպէկն անգամ չի կարող կորչիլ: Եւ ծծում, անվերջ ծծում են օտարները թիւրքիայի բոլոր եկամուտները: Գիտակցօրէն պահում են զօրեղ պետութիւնները մեռնելու դատապարտուած թիւրքիան տնտե-

սական քայքայման վիճակի մէջ, որպէսզի նա երբեք չը կարողանայ իր գլուխը բարձրացնել, ազատ շունչ քաշել, և միշտ մնայ խաղալիկ իրանց ձեռքում:

Թիւրք պետութիւնը մնում է աղքատ, սնանկութեան ճահճի մէջ, բաժան-բաժան լինելու, պարտքերի փոխարէն բզբտուելու վտանգի անդունդի ափին կանգնած: Նրա ժողովուրդը գալարւում է տնտեսական քայքայման ու սովի ճանկերում: Ծառայողներին զէթ տարեկան երկու անգամ ոտճիկ տալու համար 9—12 վաշխառուական տոկոսներ է ստիպուած խոստանալ երկտըզը, որ 200,000 ոսկի փոխ տուող գտնի, էլի չի գտնուում...

Եւ դեռ այս տեսակ ողորմելի ու մուրացիկ պետութիւնը համարձակւում է համիսլամական ոսկի երազներ տեսնել:

Ո՛չ, բօշաների, մուրացիկների և սնանկների տգէտ ամբոխը երբեք չի կարող այժ կազմել, զօրեղ պետութիւն հիմնել, զրացիներին սպառնալ... Այդ ամբոխը դատապարտուած է տեղի տալու, կամաց-կամաց քայքայուելու և մեռնելու:

Համիսլամական վարդապետութիւնը գուցէ կարող լինէր գոյութիւն ունենալ Հարուն-ալ-Ռաշիդների, Օմարների և Ալիների ժամանակ. նա մեր ետեւումն է—անցեալում, և ոչ մեր առջևում—ապագայում:

Բայց—«խեղդուողը ձեռքը նետում է փրփուրներին»: Բայքայւում, մեռնում է Թիւրքիան, հիւժւում է իսլամական աշխարհը եւրոպական քաղաքակրթութեան առաջ, և մահամերձ իսլամը «ձեռքը նետում է փրփուրներին», յուսահատական ճիգեր է անում, նոյն իսկ անմիտ ու աղայական ցնորքներով է իրան օրորում...

ԽԱԺԱԿ